

Saksa ordu kuvand Philippe de Mézières'i „Vana palveränduri unenäos“

Karl Peeter Valk

Tallinna Ülikool, humanitaarteaduste instituut,
Narva mnt 25, 10120 Tallinn; karlvalk@tlu.ee;
Sorbonne Université, Centre Roland Mousnier,
1, rue Victor Cousin, 75005 Pariis, Prantsusmaa;
karl.valk@sorbonne-universite.fr

Kokkuvõte. 14. sajandi prantsuse ristosõjapropagandist Philippe de Mézières kirjeldab oma peateoses „Vana palveränduri unenägu“ („Songe du viel pelerin“) Läänemere ruumi ja Saksa ordu, maalides viimasest silmatorkavalt ilustatud pildi. Artikli eesmärk on selgitada sellise kujutluspildi tagamaid, kasutades intellektuaalse ajaloo meetodeid. Mézières ammutab kirjutades ainekust isiklikust kogemustest kui ka kaasaegses kirjakultuuris levinud motiividest. Idealiseerides Saksa ordu, kritiseerib Mézières lääne aadli kombeid ning edendab ühtlasi oma isiklikku nägemust kristlaskonna reformist ja pühast sõjast. Saksa ordu on seeläbi haaratud diskursusesse, milles põimuvad ristosõja ja kolonialismi elemendid.

Märksõnad: Philippe de Mézières; Saksa ordu; keskaja intellektuaalne ajalugu; kõnetegude teooria; rüütliekultuur; ristosõja ideoloogia

SISSEJUHATUS

Artikli eesmärk on tutvustada ja analüüsida 14. sajandi prantsuse autori Philippe de Mézières'i (1327–1405)¹ kajastust Saksa ordust ning Läänemere

¹ Mézières'i biograafia mõttes on endiselt asendamatu: N. Jorga. Philippe de Mézières: 1327–1405 et la croisade au XIVe siècle. Émile Bouillon, Paris, 1896. Viimase kümnendi

piirkonnast. Mézières sündis tagasihoidlikku Pikardia aadliperekonda ning õppis noorena Amiens'i katedraalikoolis ladina keelt ja kirjandust.² Pere noorimale pojale tüüpiliselt lahkus ta 1345. aastal kodukohast, et teenida palgasõdurina esmalt Milanos ja Napolis ning seejärel Lähis-Idas, kus ta osales Viennois' dofääni Humbert II korraldatud 1346. aasta ristiretkel İzmiris. Lahingu järel võttis ta ette palverännu Jeruusalemma, kus olla 1347. aastal Jumalast inspireerituna saanud idee luua uus Kristuse passioonile pühendatud vaimulik rüütliordu. Mézières'i elukäik 1350. aastatel on ebaselge, kuid on teada, et ta osales Põhja-Prantsusmaal sõjas inglaste vastu ja ilmselt sõdis ka Kastíilia kuninga Alfonso XI teenistuses Mariniidide sultaniriigi vägede vastu Granadas.³ 1360. aastate algul naasis Mézières Vahemere idaaladele, kus vastselt kroonitud Küprose kuningas Pierre I tegi temast oma kantsleri.⁴ Noor ristosõjaentusiast kuningas, kellega Mézières juba 1340. aastate lõpul tutvust oli teinud, korraldas oma sõjalistele ambitsioonidele toetuse kogumiseks üleeuroopalisi ringreise. Kuninga kantslerina rändas ka Mézières 1360. aastatel mööda Euroopat ringi, veendes eri võimukandjaid oma isanda toetuseks risti võtma. Nendel aastatel külastas Mézières muu hulgas Skandinaaviat ja Saksa ordu alasid, peatudes arvatavasti 1364. aasta sügisel Marienburgis Preisimaal.⁵ Ristosõja propagandistide ponnistused viisid 1365. aastal Aleksandria vallutamiseni, kuid edasise plaani ning toetuse puudumisel hüljati linn kõigest mõni päev hiljem. Kui rahulolematud Küprose ülikud Pierre I 1369. aastal tapsid, jäi Mézières elama Veneetsiasse, mille kodakondsus talle mõni aasta varem oli antud ning mille ülikuid ta hästi tundis.⁶ 1372. aastal viibis Mézières veel Küprose kuninga Pierre II

jooksul on Mézières olnud aja- ja kirjandusloolaste huviorbiidis. Ilmunud on kolm koguteost: Philippe de Mézières and His Age: Piety and Politics in the Fourteenth Century. Ed. by R. Blumenfeld-Kosinski, K. Petkov. Brill, Leiden, Boston, 2012; Philippe de Mézières et l'Europe: nouvelle histoire, nouveaux espaces, nouveaux langages. Sous la dir. de J. Blanchard, R. Blumenfeld-Kosinski. Droz, Genève, 2015; Philippe de Mézières: rhétorique et poétique. Sous la dir. de J. Blanchard, R. Blumenfeld-Kosinski, A. Calvet. Droz, Genève, 2019.

2. Info õpingute kohta pärineb ühest Mézières'i 1382. aasta kirjust Amiens'i piiskop Jean Roland'ile, vt P. De Mézières. De laudibus beate Marie virginis super Salve Sancta Parens. – Bibliothèque nationale de France, ms. lat. 14454, 19r–30v, 22r: „Sic et ego homuncio ad civitatem Ambianensem, ad quam patres mei confluebant, in qua puerilibus annis in grammaticalibus fui nutritus“. Mézières'i on tahetud siduda ka Pariisi ülikooliga (vt O. Caudron. Philippe de Mézières étudiant à l'université de Paris. – Bibliothèque de l'École des Chartes, 1981, 139, 245–246), kuid veenvad tõendid selle kohta siiski puuduvad, vt S. Piron. Philippe de Mézières et l'université. – Philippe de Mézières and His Age, 477–484.
3. N. Jorga. Philippe de Mézières, 92; O. Caudron. Un épisode de la Guerre de Cent Ans: Philippe de Mézières, capitaine de Blérancourt dans les années 1350. – Mémoires de la Fédération des sociétés d'histoire et d'archéologie de l'Aisne, 1984, 29, 69–73.
4. N. Jorga. Philippe de Mézières, 109.
5. Samas, 247.
6. Tema 1370. aastal välja antud testament nimetab mitmeid vabariigi kõrgaristokraatia liikmeid. Vt N. Jorga. Le testament de Philippe de Mézières. – Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe Sud-Orientale, 1921, 8, 124–140.

saadikuna Avignonis, kus veenis paavst Gregorius XI-t pühitsema idakirikust pärit Neitsi Maarja templisse toomise püha.⁷ 1373. aastal läks ta kuningas Charles V kutsel Prantsuse õukonda, teenides kuninga nõunikuna ja vastutades troonipärija hariduse eest. Kui Charles V 1380. aastal suri, tõmbus Mézières tagasi võimuga tihedates suhetes olevasse Pariisi tsölestiinide kloostrisse, jäädes seejuures ilmikuseisusesse.

Järgneva paarikümne aasta jooksul ilmus lõviosa tema kirjanduslikust loomingust, sh Passiooni ordu statuut ladina ja prantsuse keeles, traktaat abielusakramendist, allegoorilise unenäo vormis poliitiliste nõuannete raamat noorele kuningale, avalikud kirjad Inglise kuningale Richard II-le ja Burgundia hertsogile Philippe II Julgele ning mitu vagadusteksti. Kõigist tema teostest jookseb punase joonena läbi reformi ja ristisõja mõistepaar: kristlaskond peab läbima moraalse puhastuse, lõpetama omavahelised konfliktid, ning suunama oma sõjalise jõu Jeruusalemma tagasivallutamisele. Mézières'i kavandatud ordu pole seejuures mitte pelk sõjaline tööriist, vaid võitleva kiriku avangard, mis peab Pühale Maale paikseks jääma ja vähehaaval terve maailma ristiusku pöörama.

METODOLOOGIA

Mézières'i Läänemere-ruumi kirjeldusele võib Quentin Skinnerist inspireerituna rakendada John Austini kõnetegude teooriat. Toetudes Ludwig Wittgensteini ideele, et sõnade tähendus ei peitu nende suhtes keelevälise tegelikkusega, vaid nende kasutamises teatud keelises kontekstis või keelemängus, eristas Austin lokutiivset, illokutiivset ja perlokutiivset kõnetegu.⁸ Esimesel juhul on tegemist tegelikkuse kohta käiva väitega, näiteks „väljas on külm“. Teisel juhul ei seisne lausung mitte tegelikkuse kirjeldamises, vaid selles, mida seda lausudes tehakse. Eelmist näidet kasutades võidakse siin hoopis keelitada vestluspartnerit end soojalt riidesse panema. Perlokutiivne kõnetegu seisneb lausungi toimes selle vastuvõtjale, kusjuures kavatsetud mõju ei pruugi kattuda tegeliku toimega. Näiteks võib lausuja oodata, et vestluspartner end soojemalt riidesse paneks, too aga võib lausungi tulemusena üldse mitte välja minna. Skinneri tõlgenduses on intellektuaalses ajaloos uuritavad teosed

7 W. E. Coleman. *Philippe de Mézières' Campaign for the Feast of Mary's Presentation*. Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto, 1981.

8 L. Wittgenstein. *Filosoofilised uurimused*. Tlk A. Luure. Ilmamaa, Tartu, 2005; J. A. Austin. *Kuidas teha sõnadega asju: Harvardi ülikoolis 1955. aastal peetud William Jamesi nimeline loengusari*. Tlk T. Kallas. Tallinna Ülikooli kirjastus, Tallinn, 2018.

ennekõike väga kompleksed kõnetegude kogumid, mida ajaloolane peab üritama teose mõistmiseks võimaluste piires tuvastada, paigutades tekstid sobivasse keelelise konteksti.

Kui Austini arvates võib illokutiivse kõneteo taga olla nii lausuja taotlus kui ka keelelised konventsioonid, siis Skinner, lähtudes John Searlist, Peter Strawsonist ja teistest Austini teooria edasiarendajatest, väidab, et kõnetest saab olla juttu ainult siis, kui on olemas kõneleja-poolne kavatsus.⁹ Keeleline determinatsioon ja üksikisiku intentsioon ei välista teineteist uurimisobjektidena, ent rõhuasetus nende kahe vahel tasakaalu leidmisel johtub paljuski uurija eelistustest, aga ka uurimis-objektist endast.¹⁰ Siinse käsitluse tarvis on Skinneri indiviidikeskne keelefilosoofiline metodoloogia sobilik, kuivõrd selle keskmes on ühe autori tekstid, mille puhul on võimalik tuvastada eri liiki kõnetegusid. Teisõõnu, kui Mézières kirjeldab mõnd piirkonda, siis ta üksnes ei väida midagi tegelikkuse kohta (lokutiivne kõnetegu), vaid ka teeb selle abil midagi (illokutiivne kõnetegu) ning loodab seejuures saavutada mingit mõju (perlokutiivne kõnetegu). Mõnes mõttes nägid keskaja autorid ka ise oma lausungite taga samasugust loogikat, kuivõrd klassikaline retoorika, mis oli kogu keskaja vältel üks hariduse aluseid, omistas teadupoolest kõnekunstile kolm ülesannet: meeldida, õpetada ja liigutada.¹¹ Kõneleja pidi seega mitte lihtsalt publikuga suhestuma, vaid ka oma kõnega neid milleski veenma ning sütitama oma käitumist muutma.

- 9 Q. Skinner. *Meaning and Understanding in the History of Ideas*. – Q. Skinner. *Visions of Politics*, Vol. 1: *Regarding Method*. Cambridge University Press, Cambridge, 2002, 57–89; Q. Skinner. *Motives, Intentions and Interpretation*. – Samas, 90–102; Q. Skinner. *Interpretation and the Understanding of Speech Acts*. – Samas, 103–127.
- 10 Kõnetegude indiviidikesksele vastanduva üksikisikuülese intellektuaalse keele mõistet pole võrreldaval määral teoretiseeritud, kuid see ei peegelda mitte niivõrd keelelise tingituse vaatenurga vähest tähtsust, vaid pigem Skinneri ajaloolaste seas suhteliselt tavapäratut harjumust oma uurimistöõ aluspõhimõtete üle filosoofiliselt reflekteerida. Keelest lähtuvat lähenemist on laialdaselt praktiseerinud John Pocock, vt nt: J. G. W. Pocock. *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton University Press, Princeton, Oxford, 1975. Pococki metodoloogilised arutlused lähtuvad pigem ajaloolase töö praktilisest poolest kui mõnest teoreetilisest baasist. Nii jääb ka Pococki jaoks keske tähtsusega poliitilise keele mõiste võrdlemisi alateoretiseerituks. Vt siiski: J. G. W. Pocock. *Political Thought and History: Essays on Theory and Method*. Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
- 11 M. T. Cicero. *De optimo genere oratorum*. Harvard University Press, Cambridge, MA, 1949, I, 3: „Optimus est enim orator qui dicendo animos audientium et docet et delectat et permovet.“ Quintilianus, M. F. *Institutio oratorum*. Harvard University Press, Cambridge, MA, 1920–1922, III, 5, ii: „Tria sunt item quae praestare debet orator, ut doceat moveat delectet.“ Loomulikult arenes keskajal välja oma retooriline traditsioon, ent nimetatud hilisantiigi käsiraamatuid kasutati siiski kas otseselt või kaudselt kogu keskaja vältel, kinnistades teatud üldiseid põhimõtteid. Vt M. Camargo. *Latin Composition Textbooks and Ad Herennium* Glossing: The Missing Link? – *The Rhetoric of Cicero in its Medieval and Early Renaissance Commentary Tradition*. Ed. by V. Cox, J. O. Ward. Brill, Leiden, Boston, 2006, 267–280; M. Kempshall. *Rhetoric and the Writing of History, 400–1500*. Manchester University Press, Manchester, 2011, 5–6, 8–9.

Siinkohal on paslik täpsustada, et autori kavatsuste uurimine ei eelda võimet näha, mis toimub teise inimese mõtetes, liiati veel 14. sajandil elanud indiviidi omades. Kogu eelnev arutelu tugineb eeldusel, et kavatsused ja tähendused pole midagi subjekti teadvusesse peidetut, vaid need paiknevad keeleliselt vahendatud intersubjektiivses ruumis.¹² Uuritavas teoses leiduv indiviidi intentsioon pole mõni varjatud tagamõte, mida ainult tema teab. Vastupidi, selleks, et taotlus saaks olla edukas, peab see olema tõlgendatav laiemas kontekstis. Uurima ei pea niisiis mitte autori mõtteid ja meeleseisundeid, vaid tema intellektuaalset tegevust. Seega asub intellektuaalajaloolise uurimuse objekt mitte subjektiivsel ja psühholoogilisel, vaid ühiskondlikul ja kultuurilisel tasandil, nagu ka kõik muud nähtused, mida ajaloolased uurivad.

HISTORIOGRAAFIA

Mézières'i Läänemere idakalda kirjelduste vastu tundsid huvi juba eelmise sajandi keskpaiga ajaloolased, esmalt Valentin Kiparsky, kes on kirjeldanud ühes prantsuskeelses artiklis Mézières'i Läänemere-ruumi kogemust,¹³ ning teiseks Juozas Jakštas, kes pühendas samale teemale saksakeelse lühiauurimuse.¹⁴ Uuemal ajal on Mézières'i kirjeldused saanud tähelepanu Werner Paravicini mahukas uurimistöös 14. sajandi Lääne-Euroopa aadlike ekspeditsioonidest Läänemere idakaldale, milles Mézières'i kirjeldused on rakendatud „Preisimaa reiseid“ (*Preussenreisen*) fenomeni uurimise teenistusse.¹⁵ Viimasena tuleb mainida Loïc Chollet' hiljutist uurimust Läänemere ristsõdade kujutamises Lääne-Euroopa hiliskeskaegsetes kirjanduslikes allikates.¹⁶ Teiste seas analüüsib Chollet ka Mézières'i kirjutisi, seda aga mitte enam kui „Preisimaa reiseid“ fenomeni peegeldust, vaid võttes aluseks autori enda vaatenurga ja taotlused Läänemere ruumist teatud kuvandi loomisel. Senisest historiograafiast haakub Chollet' analüüs kahtlemata enim siinse lähenemisega ning tema seisukohad leiavad järgnevalt ka kajastust. Sellegipoolest on minu

12 Q. Skinner. *Interpretation and Understanding*, 120.

13 V. Kiparsky. Philippe de Mézières sur les rives de la Baltique. – *Neuphilologische Mitteilungen* 1940, 41, 61–67.

14 J. Jakštas. *Das Baltikum in der Kreuzzugsbewegung des 14. Jhs: die Nachrichten Philipps de Mézières über die baltischen Gebiete*. Baltisches Forschungsinstitut, Bonn, 1959.

15 W. Paravicini. *Die Preussenreisen des europäischen Adels*, Teil 1. Jan Thorbecke Verlag, Sigmaringen, 1989; W. Paravicini. *Adlig leben im 14. Jahrhundert: Weshalb sie führen: Die Preußenreisen des europäischen Adels*, Teil 3. V&R Unipress, Göttingen, 2020.

16 L. Chollet. *Les sarrasins du nord: Une histoire de la croisade balte par la littérature (XIIe-XVe siècles)*. Éditions Alphil, Presses Universitaires Suisses, Neuchâtel, 2019.

hinnangul Mézières'i Saksa ordu kirjeldusest võimalik leida lisaks Chollet' tuvastatule veel teisigi kõnetegusid.

LÄÄNEMERE RUUM
„VANA PALVERÄNDURI UNENÄO“
ESIMESES RAAMATUS

Mézières'i Läänemere-ruumi kirjeldused pärinevad tema kõige mahukamast teosest, 1389. aastal valminud „Vana palveränduri unenäost“ („Songe du viel pelerin“). Tegemist on kolmeosalise allegoorilise kirjandusteosega, mis annab ülevaate tuntud maailma poliitilistest keskustest ja rahvaste vaimsest-kõlbelisest seisundist, analüüsib ja kritiseerib seisuste kaupa Prantsuse kuningriigi hädasid, ning pakub noorele Charles VI-le välja tervikliku valitsemisõpetuse. Autori eesmärk on propageerida kõikehaaravat usulist, moraalset, poliitilist ja ühiskondlikku reformi, mis ei piirduks Prantsuse kuningriigiga, vaid kulmineeruks kristlastevaheliste sõdade ja kirikulõhe lõpu, katoliiklike maade liidu loomise ning ühise ristisõja korraldamisega Pühale Maale.

Meid huvitavad kirjeldused pärinevad „Vana palveränduri unenäost“ esimesest osast (kirjutatud u 1386), mida võiks žanriliselt määratleda kui allegoorilist reisikirja. Tsölestiinide kloostris Neitsi Maarja kabelis und nägev Mézières asub koos kuninganna Tõe ja tema saatjate Rahu, Õigluse ja Halastusega reisile läbi tolleaegse maailma olulisemate keskuste, alustades Aafrika ja Aasiaga ning lõpetades Lääne-Euroopaga.¹⁷ Reisiseltskonna eesmärk on tuvastada, kas kusagil leidub mõni Jumalale meelepärane rahvas. Eri kogukondade moraalse ja usulise täiuslikkuse hindamiseks kasutab Mézières rahanduslikku metafoori: kuninganna ja tema saatjad hindavad igas kohas käibel olevate müntide kirkust ning kontrollivad, kas neil paistab selgelt välja ristimärk.¹⁸

Olles külastanud Konstantinoopolit, Trapezundi, Bulgaariat, Serbiat jt Balkani maid, siseneb reisiseltskond põgusalt Venemaale, millele järgneb juba pikem Leedu (*Layto*) kirjeldus. Leedulased olla „kirjaoskamatu ja harimatu rahvas, ent küllaltki head sõdalased, nagu annavad tunnistust Preisimaa vaprad ristisõdijad“.¹⁹ Tegemist on

17 Mézières ise kehastub unenäos ümber eri tegelaskujudeks, kujutab end eri rollides ning võrdleb end mitme piiblitegelasega. Vt selle kohta: C.-M. Schertz. De l'épée à la plume: la construction de l'auctorialité dans l'oeuvre de Philippe de Mézières. Thèse de doctorat, Université de Lausanne, 2019, 97–206.

18 Vaimse elu võrdkujudena korduvad teoses veel palveränd, kaubandus, sepakunst ja alkeemia.

19 P. de Mézières. Songe du viel pelerin. Éd. J. Blanchard. Droz, Genève, 2015, 207:

ebajumalakummardajatega, kes panevad oma surnud kuninga relvastatult hobuse selga ning põletavad ta koos tema ustavaima sõbraga. „Ja nende hinged lahkuvad otsekohe sääraسته inimestele mõeldud paradisi.“²⁰ Järgneb lugu lahingus silma kaotanud ja leedulaste kätte vangi langenud ordurüütlist (*chevalier de la religion*), kellest sai suurvürsti lähedane sõber. „Ja kuningas usaldas teda kõiges, kuigi ta oli kristlane.“²¹ Kui valitseja suri, otsustasid ülikud (*barons*), et just ordurüütlike peab osaks saama au teda teise ilma saata. Rüütel veenis nad aga ümber, viidates oma kehalisest puudest tulenevale vääritusel. Ülikud jäid nõusse ning valisid seepeale valitsejaga koos põletamiseks ühe endi seast. Rüütel aga lasti vabaks ja ta naasis oma ordu juurde (*a sa sainte religion*). Loo allikaks väidab Mézières olevat „eelmainitud ordu vanad ja vaprad rüütliid.“²² Kuivõrd leedulaste müntidel ristimärki ei olnud, mindi sealt peagi edasi.

Järgmine peatükk käsitleb Preisimaad ja Saksa ordu ning on teose esimeses osas koos Veneetsiat, Roomat ja Avignoni puudutavatega üks pikemaid:

Daamid asusid teele ja läbisid mitmeid suuri metsi ja ületasid mitmeid jäätunud jõgesid, kõndides jää peal. Ja nad käisid seni, kuni jõudsid Preisimaale, püha ordu pealinna, see tähendab Marienburgi. Kes oleks siis näinud Jumala vaprat sõjaväge suuri teid pidi Preisimaa kõrgmeistri ümber kogunemas, kõiki linna kellasid helisemas, peapiiskoppe ja piiskoppe koos vaimulike ja kogu ristimärgiga rahvaga vagalt kogunemas, kõrgmeistri sarve alalõpmata kõlamas, kõiki koos suurt rõõmu üles näitamas ja koos meistriga, ümbritsetuna komtuuridest, marssalitest ja püha ordu vannutatutest, protsessioonina kuningannale ja tema saatjaskonnale vastu kõndimas; see oleks õigustatult võinud öelda: „Ennäe, inimesed, kes elavad püha elu!“²³

Mézières kirjeldab seejärel reisiseltskonna eluasemeid: kuninganna võis peatuda kirikus või kõrgmeistri linnuses. Rahu elas keskväljakul, aga ta peatus ka majades keset põlde ja sügavas metsas paikneval ristteel. Halastus elas kas suures hospitalis või siis samuti linnuses. Õiglus aga,

„une gent sans lettre et sans clergie, mais assés bien combatans, tesmoings les vaillans croisiés de Prusse“.

20 Samas: „et les ames s'en vont tantost en Paradis ordené a telz gens“.

21 Samas, 208: „et de tout en tout se fioit de lui, nonobstant qu'il fust crestien“.

22 Samas, 209: „ceste histoire me fu contee pour vraye des anciens et vaillans chevaliers de la religion susdite“.

23 Samas, 210: „Les dames se mistrent au chemin et trespasserent par mainte grant forest, par mainte riviere engellee, passant dessus la glace. Et tant cheminerent qu'elles vindrent en Prusse, en la maistre cité de la sainte religion, c'est assavoir Meliembourg. Qui veist lors la vaillant chevalerie de Dieu par grans routes assambler au Grant Maistre de Prusse, toutes les campanes de la cité sonner, les archevesques et evesques, avec le clergie et tout le peuple croisié devotement assambler, le cornet du Grant Maistre continuelment sonner, monstrant signe de grant joye tous ensamble, avec le Maistre acompaignié des grans commandeurs, mareschus et avoués de la sainte religion a procession tresdevote aler a l'encontre de la Riche Precieuse et de sa noble compaignie, bien desist: „Vecy gens de sainte vie!““

kellel oli linnas vähe teha, majutati kõrgmeistri enda tubadesse, täpsemalt magamistuba ja kabelit ühendavasse ruumi. Kui daamide saabumise pidustused läbi olid saanud, kutsus kuninganna Tõde kokku oma tava-pärase koosoleku (*chapitre*) katedraalis. Kuninganna istus altari ees, kolm daami tema ümber ja teenijannad maas vaipadel.²⁴

Kuningannast paremal istus peapiiskop, piiskopid ja abtid ning prelaadid, nende kõrval kogu vaimulikkond. Kuningannast vasakul istus kõrgmeister ja tema kõrval, pisut madalamal, komtuurid, marssalid, vannutatud, orduvanemad oma ilusate valgete habemetega; ja seejärel Jumala auväärt rüütlid, riietatuna valgeisse mantleisse, mille oli eespool, südame kohal, väike must rist; neid oli vaimulike ja rüütlite peale kokku ligi kaks tuhat. Koori sissepääsu ümber olid pürjelid ja aukodanikud, kes näisid igati väärikad, kuid kiriku löövis oli kogu põlisrahvas [*peuple du pays naturel*], keda nimetatakse preislasteks; ja neid oli lugematu hulk, nii et neid rohkem löövi ära ei mahtunuks.²⁵

Seejärel asuti kohalikku raha kontrollima. Viimast olla kolme tüüpi: kuld- raha, mis esindab kõrgvaimulikke, kuurmeistrit ja komtuure; hõberaha, mis esindab kogu ülejäänud vaimulikkonda, rüütleid, pürjeleid ja kodanikke (*bourgeois et citoiens*); ning viimaks metallraha ehk hallerid (*harelars*), mis esindab preislasi (*prussenaires*) ehk maa lihtrahvast, kes üsna hiljuti usule allutati. Kuld- ja hõberaha pälvisid kuninganna kiituse, kuna neil figureeris selgesti ristimärk ning neist kiirgas tänu Jumalale suurt valgust.²⁶ Sellega seoses meenus kuningannale, kui suur oli ordust kiirgav valgus juba Saksa ordu Läänemere idakalda asustuse algusaegadel: pärast Akko langemist ja Püha Maa kaotust olla kaksteist

²⁴ Samas, 211.

²⁵ Samas, 211–212: „a la destre de la royne se sist l'arcevesque, les evesques et abbés et prelas; et emprés eulx tout le clergié; a la senestre de la royne, seoit le Grant Maistre, et emprés lui, un paou plus bas, les commandeurs, mareschaus, avoués, les anciens de la religion atout leurs belles blanches barbes; et puis la noble chevalerie de Dieu, vestue de blans mantiaus a une petite noire crois par devant a l'encontre du cuer, lesquelz estoient pres de .ii^m. entre les clers et les chevaliers; tout entour l'uis du cuer de l'eglise, estoient les bourgeois et citoiens hounourables, qui sambloient bien preudommes; mais en la nef de l'eglise estoit tout le peuple du pays naturel qui s'appellent les Prusses; et estoient sans nombre que plus n'en pooit en la nef de l'eglise.“

²⁶ Samas, 212–213: „et est asavoir qu'il y avoit .iii. manieres de monnoye, c'est assavoir besans d'or, besans d'argent et monnoye de metal, qui s'appelle harelare. Les besans d'or estoient appropriés aus prelas, au Grant Maistre et aus commandeurs. Les besans d'argent estoient appropriés a tout le clergié sans dignité, a la noble chevalerie et aus bourgeois et citoiens. Mais la monnoie de metal, ce sont les harelars, estoient appropriés au commun du pays, assés nouvelement conquesté a la foy, c'est aus Prussenaires. [...] a royne dit en apert: „En tout nostre voyage, nous n'avonstrouvé alkemie qui vaille ceste cy. Et ce soit a l'onneur de mon Pere, le Grant Maistre de la Monnoye; car en l'emprainte de cestui besant d'or et du besant d'argent le signe de Thau, c'est le signe de la vraye crois de mon Pere, appert bien clerement avec sa superscription, rendans vraye lumiere par maniere de rays, l'un du solail, l'autre de la lune, selonc les merites, grandes, moyennes et petites, appartenans au grant maistre, aus prelas, aus commandeurs, au clergié, aus bourgeois et a la sainte chevalerie.“ Et est asavoir que la lumiere des besans avoit pris sa clarté d'une fontaine de lumiere, clere et parfonde, qui est appellee la foy treble, par son operacion, comme dessus est desclairié; sans laquelle foy jamais besant ne porroit rendre lumiere.“

rüütli Preisimaale rännanud ning seal sügavas metsas suure tamme otsa elama asunud, käies sealt öösiti uskmataid ründamas. Pikapeale suurenes nende hulk tänu Saksamaa ja Poola kristlastele ja nad ehitasid tamme ümber vaiadega ümbritsetud linna, „ja seal, kus see puu asus, on nüüd Preisimaa parim linn Toruń“. ²⁷ Vähem kui saja aasta jooksul pärast Akko langust on ordurüütli vallutanud terve Preisimaa ja Liivimaa (*Iffilant*), kokku viieteist päeva jagu maad koos mitme suure linna ja linnusega. ²⁸ Ja kui on vaja minna leedulaste vastu võitlema, siis kogutakse viieteist päeva jooksul sada tuhat ratsameest või kuu jooksul kakssada tuhat ning ületatakse Kura laht (*l'estanc de Quemsberch*). Vaid metallraha osutus laiduväärseks, kuivõrd ristimärki oli sellel kujutatud vaid näiliselt ja mitte olemuslikult (*en apparence et non pas en existence*), „sest nad tulid alles hiljuti usu juurde ja nad ei saa või ei taha jätta oma südameis nende vanade esivanemate ebajumalakummardamist ega seadusi“. Sellegipoolest on olukord tänu ordu tegevusele paranemas. ²⁹

„See püha ordu,“ ütles kuninganna Tõde, „seab häbisse mitte ainult teised mu Isa kiriku rüütliordud, vaid kõik kristlikud vürstid, kes ei taha kasutada meie auväärt sepikoda. Samuti pole minu Isa kirikus katoliiklikku sugupõlve, kes tõelisest alkeemiast nii sõnasõnaliselt kinni peab, kui seda teeb see Preisimaa püha ordu. Mis siin imestada! Minu valguse allikasse kastetud valitsus ja minu kolme saatja alkeemia on siin küllaltki hästi nii näiliselt kui ka olemuslikult hoitud. Nad elavad kõik koos ja miski ei kuulu kellelegi eraldi. Kasinus ja Kuulekus on nende südamedaamid [*amies par amours*]. Nad on maises mõttes rikkad, kuid ei tea, palju neil on vara. Meister ja komtuurid vastutavad valitsemise eest. Ja süiski, mis puutub nende vajadustesse joogi ja söögi, riietuse ja jalanõude, turviste ja hobuste järele, on nad kõik võrdsed,

27 Samas, 213–214: „Il me souvient et de veue que la lumiere du besant de ceste sainte religion fu si grande a son commencement que .xii. chevaliers tant seulement de la religion, qui s'estoient partis de Surie et de la terre de promission quant la malediction de Dieu fu mandee sur la Crestienté d'orient pour ses pechiés, et la grant cité d'Acre derrainement perdue as Crestiens. Lors .xii. chevaliers de ceste sainte religion, qui la vraye crois plongie en la fontaine de lumiere portoient en leurs cuers, tous desarmés et a pié, chascun s'espee, sa lance et son escu, vindrent en ceste contree de Prusse qui estoit lors ydolastre. Et en la parfonde forest espierent un grant chaisne; firent un fossé entour, et en petites logetes, qu'il firent sur ledit arbre lesdis chevaliers se herbeoient de jours, et a la nuit couroient sus aus mescreans. Les dessusdis .xii. chevaliers de ceste religion gaingnoient grandement de la despouille des anemis de la foy et petit a petit tant multiplierent a l'aide des Crestiens d'Alemaigne et de Polane qu'il firent entour le chaisne une ville close de pali; et monterent a cheval et chevaucherent de jours par telle maniere que en procés de tamps, par grans labours et merueilleuses batailles, multipliant leur besant, conquistrent ceste region de Prusse a la foy de mon Pere. Et la ou l'arbre dessusdit estoit, aujourd'uy est la meilleur cité de Prusse appellee Thoron.“

28 Samas, 214–215: „il ont conquesté tout le pays de Prusse et d'Iffilant environ .xv. journees, assés bien habitees de grosses cités, villes et chastiaus.“

29 Samas, 215: „Quant Verité la royne ot finé sa raison, Bonne Aventure li presenta la monnoie de metal, ce sont les harelars, monnoie des Prussenaies, laquelle monnoie fut mise a l'ensay; et fu trouvé que le signe de Thau y estoit figuré en apparence et non pas en existence, car il sont nouvellement venus a la foy. Et ne pevent pas bien ou veulent laisser en leurs cuers l'ydolatrie et la loy de leurs vieulz anchissours. Toutefois par l'alkemie soubtille de la sainte religion petit a petit leur besant amendera.“

hoides ordut au sees. Iga öö tõusevad nad *matutinum*'i jaoks ja elavad oma linnustes ja konventides munkade elu. Ja kui nad ratsutavad usuaenlaste vastu, olles relvastatud ja ristilipu all, sarnaneb igaüks vürstiga.³⁰

Lõpetuseks pidas Tõde kõigile kuulajatele jutluse, milles hoiatas ordut uhkuse ja tänamatuse eest: nii nagu ka südasuvisse päikese kiirtes leidub alati mõni tolmukübe, ei ole pärispatu tõttu ka kõige vooruslikumad inimesed täiuslikud. Kuninganna kutsus seega orduliikmeid üles hoiduma suurematest ja väiksematest pattudest.³¹ Seejärel lahkus reisiseltskond Marienburgist ja liikus edasi Skandinaaviasse, peatudes enne veel Liivimaal, „kus neid Liivimaa meister, kes on eelnimetatud pühast ordust, neid hästi vastu võttis ja kuhu [Tõde] oma õnnistuse jättis hea raha tõttu, mille sealt leidis“.³²

MÉZIÈRES'I ALLIKAD

Philippe de Mézières'i Prantsuse õukonna kontekstis haruldased teadmised Läänemere ruumi idaosast ei piirdu 1364. aasta reisil kogetuga. Nimelt leiab „Vana palveränduri unenäo“ autorile kuulunud käsikirja lõpuosast ääremärkuse, milles mainitakse Leedu suurvürsti Jogaila, tema nelja venna ja kogu rahva pöördumist ristiuskus.³³ See võimaldab Mézières'il kaasata Leedu alad katoliiklikku kogukonda ning ühtlasi oma ristosjaplaanidesse: ordurüütlid ja leedulased peavad minema Vene alade kaudu türklaste vastu sõtta.³⁴ Viide leedulaste usku pööramise kohta on lisatud autori käega tekstiosale, mis valmis 1388–1389, kuid selle lisamise

30 Samas, 215–216: „Ceste sainte religion, dit la royne Verité, fait grant vergongne, non tant seulement aus autres religions de chevalerie de l'esglise de mon Pere, mais a tous les princes des Crestiens qui ne veulent pas user de nostre noble forge, n'il n'a generation catholique en l'esglise de mon Pere qui la vraye alkemie si pres tiengne a la lettre comme fait ceste sainte religion de Prusse. Quelle merveille! Car ma seignourie plongie en la fontaine de lumiere, et l'alkemie de mes trois compengnes, en apparance et en existence assés bien y sont maintenues. Il vivent en commun et si n'ont riens en propre. Chasteté et obediencie sont leurs amies par amours. Il sont riches temporelment et ne scevent combien il ont. Le Maistre et les commandeurs ont toute la charge du gouvernement. Et toutefois pour leur necessité en boire et mengier, en vestir et en chaussier, en armeures et en chevaux, il sont tous ingaus, l'ounour garde de la religion. Chascune nuit se lievent a matines et en leur chastiaus et convents, mainent vie de moisnes, et as chevauchies contre les anemis de la foy, quant il sont armés, soubz la baniere de la crois, chascun ressamble un prince.“

31 Samas, 216–225.

32 Samas, 226: „Verité la royne, se parti de Prusse a tout sa belle compaignie, passa parmi Iffelant, et du Maistre d'Iffelant, qui est de la sainte religion susdicte, fu bien receue et hounouree, et laissa oudit pays sa beneisson pour le bon besant qu'elle y trouva.“

33 Samas, 1262–1263: „le roy de Laito, a cause de sa feme, roine de Polaine, fille du vaillant roy de Honguerie, est devenu rois et bon Crestien, avec .iiii. de ses freres et son peuple de Laito, par la bonté de mon Pere, a grant honnour de la foy crestienne.“

34 Samas, 1273: „Et les signeurs de Prusse avec le roy de Laito a toute leur puissance en conquestant a la foy catholique passeront parmi le royaume de Russie et des pais d'utour en venant vers Constantinoble et se adjoisteront avec les Allemans pour reprimer la puissance des Turks.“ Tegemist on samuti ääremärkusega.

täpset aega pole siiski võimalik kindlaks teha.³⁵ Mézières'i märkust on huvitav võrrelda ühe (samuti dateerimata) Prantsuse kuninga kirjaga Jogailale, milles kuningas õnnitleb suurvürsti ristiusu vastuvõtmise puhul ning mainib infoallikana enda alamast ordurüütli Jean de Strate'i.³⁶ Ka siin on juttu suurvürsti neljast vennast, aga rahva üldist ristiusustamist mainitud pole.³⁷ Kuna Jogaila pöördus usku 1386. aasta veebruaris ja leedulased 1387. aasta alguses, on võimalik, et kuningakoja informatsioon pärineb vahepealsest ajast.³⁸ On lausa arvatud, et ordurüütlist sõnumitooja varjas sihilikult leedulaste pöördumist, teenides sellega Saksa ordu tulevast huvi jätkata võitlust leedulaste vastu.³⁹ Tegelikult paistab Mézières'i ääremärkuse ja kuninga kirja vaheline erinevus olevat ajalookirjutuslik konstruktsioon, kuna samas kirjas pakub kuningas vajadusel „meie, meie kuningriigi ja alamate“ abi „teile, teie kuningriigile ja alamatele, [kes on] meie issanda Jeese abiga [...] usku pööratud“.⁴⁰ Enama info puudumisel võib pidada tõenäoliseks, et Mézières'gi võis saada oma teabe leedulaste katoliseerumise kohta samalt ordurüütli.

Eeltoodud tekstilõigud annavad kahtlemata tunnistust Mézières'i reisist Läänemere idakaldale. Marienburgi detailne kirjeldus on muidu füüsilise ruumi kujutamise suhtes ükskõikses teoses pretsedenditu. Ilmselt on tegemist tõeefektiga, millega Mézières rõhutab oma isiklikku kogemust ning seeläbi ka autoriteeti. Mõni peatükk hiljem räägib autor heeringapüügist Sundis ja mainib juba otsesõnu, et reisid ühel sügisel Skandinaaviast Preisimaale: „mina, vaene, vana ja kulunud palverändur, minnes ükskord suure laevaga meritsi Preisimaale [...] eespool nimetatud hooajal, mil heeringat püütakse“.⁴¹ Nicolae Jorgast alates on Mézières'i reisi dateeritud 1364. aastasse, mil ta reisid mitmel pool Euroopas, otsides toetust Küprose kuninga Aleksandria ekspeditsioonile.⁴² Nagu eeltoodud tekstikohtadest näha, on Mézières ise korduvalt

35 Mézières'i teos on dateeritud 1389. aastasse, ent ääremärkused võivad olla lisatud ka hiljem.

Teised käsikirjad on kõik 15. sajandist, mistõttu neist võrdluses abi ei ole.

36 Flaami päritolu rüütli Jan van der Strateni kohta vt: W. Paravicini. Die Preussenreisen, 71.

37 N. Valois. La France et le Grand Schisme d'Occident, t. 1. Alphonse Picard et fils, Paris, 1896, 311: „ex relatione dilecti nostri Johannis de Strata, militis in religione eximia dominorum Pruscie militantium, didiscimus, personam vestram, una cum quatuor aliis fratribus vestris germanis, tam salubriter, clementer et eleganter et pie visitare dignatus est.“

38 L. Chollet. Les sarrasins, 242.

39 J. Jakštas. Das Baltikum, 172–173.

40 N. Valois. La France, 312: „Et si que pro vestri vestrorumque regni et subditorum ab ipso domino nostro Jhesu, sicut permittitur, in fide conversorum, nos et nostrum regnum et subditos duxeritis requirenda, parati sumus et nos offerimus liberaliter semper pronos.“

41 P. de Mézières. Songe du viel, 229: „je, Povre Pelerin viel et usé, jadis alant en Prusse par mer, en une grosse nave, passay du long du bras de mer susdit par biau tamps et en la saison susdicte que le herenc se prent, et vis lesdictes barges ou batiaus et nefes grosses, et mengay du herenc en alant que les pecheurs nous donnerent.“

42 N. Jorga. Philippe de Mézières, 250; J. Jakštas. Das Baltikum, 165–166. Pole võimalu, et neid reise oli rohkemgi, näiteks 1350. aastate teises pooles, kuid tõendid puuduvad.

nimetanud infoallikana ordurüütleid, ning võib arvata, et suur osa tema teadmistest Läänemere idaalade kohta pärineb just 1364. aasta külastusest Marienburgi. Nii arvab Werner Paravicini, et Mézières'i kirjapandu on näide Winrich von Kniprode aegse Saksa ordu propaganda tõhususest: kõik leedulasi puudutav, aga ka lugu Preisimaa vallutamisest, pärinevat ordult.⁴³

Lisaks elukogemusele tuleb aga arvesse võtta ka seoseid tolleaegse kirjakultuuriga. Paravicini toob välja, et Mézières'i käsitus ordust vastab selle kroonikais leiduval informatsioonile, ehkki tema arvates jõudis see Mézières'ini pigem kaudselt, Marienburgis orduharradega vesteldes.⁴⁴ Sarnasele motiivistikule võis Mézières'il siiski olla ligipääs ka Pariisis. Ühest küljest oli kõnealuste kroonikate üks oluline eesmärk õigustada lääne publikule Saksa ordu tegevust Preisimaal, mistõttu võib eeldada, et ordu üritas neis sisalduvaid ideid kas tekstide kujul või suusõnaliselt levitada.⁴⁵ Teisest küljest leidub mitmeid paralleele Mézières'i kirjutatu ning teiste Lääne-Euroopas levinud kirjandustekstide vahel. Näiteks on Leedu kirjeldusel ilmseid sarnasusi Liivimaa omaga Bartholomeus Anglicuse menukas entsüklopeedias „*De proprietatibus rerum*“ (u 1245), millest 1372. aastal ilmus augustiinlase Jean Corbechoni prantsuskeelne tõlge. Viited paksudele metsadele ja jäätunud jõgedele pärinevad tõenäoliselt kas sealt või mõnest hilisemast tekstist, näiteks Jean de Mandeville'i reisikirjast, mis kasutab samu motiive.⁴⁶ Ka leedulaste matusekommete kirjeldus sarnaneb paljuski Liivimaa kirjeldusega Anglicuse entsüklopeedias. Pole võimalik öelda, kas Mézières lähtus ladina- või prantsuskeelsest versioonist. Tõlge on antud juhul originaaltruu, kuid tõlkija on

43 W. Paravicini, *Die Preussenreisen*, 270: „Dieses leuchtende Lob [...] war sicher „inspiriert“. Alles was Philippe de Mézières über Litauen weiß, hat er vom Orden [...]. Nicht anders wird es mit der Erzählung von den Anfängen der Eroberung Preußens durch den Orden gewesen sein.“

44 Samas: „Diese [...] Gründungssage von der Thorner Eiche gehörte zum eisernen Bestand der Ordenspropaganda. Man findet sie in verschiedenen Stufen der Entwicklung schon in der ältesten preußischen Chronistik [...], bei Peter von Dusburg [...] und der Chronik von Oliva.“ W. Paravicini. *Adlig leben*, 72: „Offensichtlich hat er die Marienburg besucht und sich von den Ordensherren all die Geschichten erzählen lassen, die zum Selbstverständnis und zur Propaganda des Ordens gehörten.“

45 M. Fischer. *Die himels rote: The Idea of Christian Chivalry in the Chronicles of the Teutonic Order*. Kümmerle Verlag, Göppingen, 1991. Neid püüdlusi saatis ka teatav edu, kuivõrd kuningas Charles VI ametlik kroonik, Saint-Denis' kloostri munk Michel Pintoin, järgis ordu propagandat ka veel 15. sajandil, mil mujal Euroopas oldi juba suuresti ordu vastu pööratud. Vt W. Paravicini. *Adlig leben*, 168.

46 M. Tamm. „Oma“ ja „võõras“ keskaja kultuuris: Ida-Baltikumi kirjeldus Bartholomaeus Anglicuse entsüklopeedias *De proprietatibus rerum* (u 1245). – Keel ja Kirjandus, 2003, 9, 648–673, 658. Vt ka M. Tamm. *Signes d'altérité. La représentation de la Baltique orientale dans le De proprietatibus rerum de Barthélémy l'Anglais (vers 1245)*. – *Frontiers in the Middle Ages. Proceedings of the Third European Congress of the FIDEM* (Jyväskylä, June 2003). Ed. by O. Merisalo with the collaboration of P. Palta (*Textes et Etudes du Moyen Âge*, 35), Brepols/FIDEM, Louvain-la-Neuve, 2006, 147–170; J. de Mandeville, *Le livre des merveilles du monde*. Éditions du CNRS, Paris, 2000, 267–268.

sajandivanuse tekstiga ümber käies siiski ühe sisulise muutuse teinud. Nimelt on kadunud igasugune Liivimaa ristiusustamisega seondud kõhklus.⁴⁷ Uute teadmiste valguses ongi loomulik, et Mézières otsustas kanda paganluse troopidest koosneva teksti üle Leedule.⁴⁸ Viimaks tasub mainida sarnasust vangistatud rüütli loo ja Boccaccio „Dekameroni“ kümnenä päeva üheksanda novelli vahel, milles üks Pavia aadlikust ristisõdija langeb Saladini kätte vangi ja saab seejärel tema lähedaseks sõbraks.⁴⁹ Ehkki Mézières selgesõnaliselt Boccacciole ei viita, on kokkupuude nende lugudega Mézières'i elukäiku arvestades küllaltki tõenäoline.⁵⁰

Eeltsiteeritud tekstides torkavad mitmel pool silma ülemsaksa päritolu nimekujud: *Layto* (Leedu), *Prussenaires* (preislased), *Iffilant* (Liivimaa), *Quembserch* (Königsberg), *Meliembourch* (Marienburg). Selles on üritatud näha tõendit Saksa ordu kui Mézières'i infoallika kohta,⁵¹ ent kindlat seost autori elukäiguga siin siiski pole. Ühest küljest iseloomustab ülemsaksapärase nimekasutus kõiki nende alade hiliskeskajaseid prantsuskeelseid kirjeldusi.⁵² Teisest küljest näib tõenäoline, et lood Läänemere idakalda seiklustest levisid Prantsuse õukonnas ka suuliselt, küllap oli „Preisimaa reisil“ käinud aadlikke ka Mézières'i publiku seas. Niisiis tuleb saksapärasest nimekasutusest ning Saksa ordu mõju Läänemere ruumi kujutamisel näha pigem üldise faktina hiliskeskaja prantsuse keeleruumi kohta.⁵³

Eelnevast ei peaks siiski järeldama, nagu puuduks Mézières'i kirjeldustel igasugune seos ajalooliste sündmustega. On näiteks arvatud,

47 Vrd „Hec prouincia tali errore demonum antiquissimo tempore fascinata modo in parte magna cum multis regionibus subditis vel adnexis precedente gratia et cooperante Germanorum potentia iam creditur a predictis esse erroribus liberata“ prantsuse tõlkega „Ceste region est a present subiecte a la foy crestienne et delivree de telles erreurs par la grace de Dieu et par la grant puissance de ceuls de Germanie qui les ont conquis et admeuez a nostre loy.“ M. Tamm. „Oma“ ja „võõras“, 658; Barthélémy l'Anglais. Livre des propriétés des choses, traduit du latin par Jean Corbechon. Bibliothèque Nationale de France, ms. fr. 16993, 213v.

48 M. Tamm. „Oma“ ja „võõras“, 664–669.

49 G. Boccaccio. Dekameron. Tlk J. Semper. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1957, 613–625.

50 L. Chollet. Les sarrasins, 420. Vt ka J. B. Williamson. Les rapports culturels de Philippe de Mézières avec l'Italie. – Die Kulturellen Beziehungen zwischen Italien und den anderen Ländern Europas im Mittelalter. Hrsg. von D. Buschinger, W. Spiewok. Reineke Verlag, Greifswald, 1993, 187–196. Huvitava kokkusaadumusena tasub ära märkida, et Mézières tõlkis prantsuse keelde Petrarca ladinakeelse Griselda-loo, mis on omakorda tõlge „Dekameroni“ kümnenä päeva kümnenädist novellist. Vt P. de Mézières. Le livre de la vertu du sacrement de mariage. Ed. by J. B. Williamson. The Catholic University of America Press, Washington, DC, 1993, 359–377.

51 L. Chollet. Les sarrasins, 358. V. Kiparsky. Philippe de Mézières, 62, 66.

52 L. Chollet. Les sarrasins, 357–358.

53 Kahjuks ei maini Mézières neid piirkondi üheski oma ladinakeelses tekstis, mis avanuks ehk võimaluse keelepõhist tõlgendust põhjalikumalt katsetada. Saksakeelsete nimekujude kasutamine ladinakeelses tekstis viitaks vahest suurema tõenäosusega suulise keele mõjule. Vrd M. Tamm. Inventing Livonia: The Name and Fame of a New Christian Colony on the Medieval Baltic Frontier. – Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung, 2011, 60, 186–209, 194–195.

et Leedu kirjelduses viitab ta suurvürst Gediminase 1342. aastal toimunud põletusmatusse.⁵⁴ Samuti räägib Marburgi Wigandi kroonika Gediminase sakslasest sõbrast, kes olla suurvürsti teenistusest mõni aasta enne tolle surma lahkunud.⁵⁵ Ajaloolist tegelikkust ja kirjanduslikke representatsioone ei tasu niisiis näha vastandlikena: tõsielulisus ja intertekstuaalsus moodustavad õmblusteta terviku. See aga ei lähtu üksnes etnograafilisest huvist või soovist meelt lahutada, vaid teenib ka muid eesmärke, mida võtangi järgnevalt eritleda.

SAKSA ORDU JA LÄÄNE ARISTOKRAATIA KRIITIKA

„Vana palveränduri unenägu“ maalib 14. sajandi lõpu maailmast trööstitu pildi: pahed kaaluvad üles vourused, kristlased on omavahel sõjajalal ning katoliiklikku usku peavad vähesed au sees. Ka Tõe ja tema kaaslaste ringreis lõpeb edutult, kuna ükski rahvas pole vääriiline neid pikemalt vastu võtma. Teose piibellikke alatoone arvestades on mõnes mõttes tegemist teoloogilise paratamatusega: Tõde ja tema saatjad esindavad Jumalat ennast ning nende standardid on patuste inimeste jaoks lihtsalt liiga kõrged.⁵⁶ Kuid kui jätta välja preislaste pihta sihitud kriitikanool, on Saksa ordu kajastus teose kontekstis anomaalselt positiivne ning vajab seega tõlgendamist. Me ei tea ega saagi teada, millise mulje jättis Saksa ordu Mézières'ile tema 1364. aasta reisel. On aga vaieldamatu, et ordu ülistus täidab tema teoses teatud ülesandeid, mida võib tõlgendada kõnetegudena.

Loïc Chollet näeb Mézières'i tekstis lääne aadlile suunatud poleemikat, väites, et Saksa ordu ülistuse taga peitub „Preisimaa reiseide“ fenomeni kriitika.⁵⁷ Neid lühiajalisi ekspeditsioone, mille käigus Lääne-Euroopa aadlikud leedulaste vastu võideldes au ja kuulsust otsisid, võib tõepoolest näha kui vastandit Mézières'i uuele rüütliordule, mille liikmed peavad asuma perekondadega koos elama Pühale Maale ning loobuma

54 V. Kiparsky. Philippe de Mézières, 64–65.

55 T. Hirsch. Die Chronik Wigands von Margburg: Originalfragmente, lateinische Uebersetzung und sonstige Ueberreste. – Scriptores rerum Prussicarum, 2. Bd. S. Hirzel Verlag, Leipzig, 1863, 494–495; S. C. Rowell. Lithuania Ascending: A Pagan Empire within East-Central Europe, 1296–1345. Cambridge University Press, Cambridge, 1994, 130–131.

56 „Vana palveränduri unenägu“ kasutab keskaja kirjanduses tuntud Jumala tütarde troopi. Vt H. Traver. The Four Daughters of God: A Study of the Versions of this Allegory with Especial Reference to those in Latin, French, and English. The John C. Winston Co., Philadelphia, 1907. Naispersonifikatsioonide kohta keskaja kultuuris vt: B. Newman. God and the Goddesses: Vision, Poetry, and Belief in the Middle Ages. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2003.

57 L. Chollet. Les sarrasins, 339–345.

pöördumatult oma sidemetest Lääne-Euroopaga. Mujal kritiseerib Mézières otsesõnu rüütleid, kes kergekäeliselt ja omakasupüüdlikult ristiretki ette võtavad, tundmata seejuures vähimatki huvi kohalike olude vastu.⁵⁸ Kui teiste vaimulike rüütliordude, näiteks hospitaliitide suhtes väljendab Mézières otsesest kriitikat,⁵⁹ siis Saksa ordu pääseb tema hukkamõistust. Ometi on raske uskuda, et Mézières polnud teadlik ordu rollist nende reise kui ristisõjavormi soodustamisel. Tema eesmärk on niisiis mitte kirjeldada tegelikku olukorda, vaid luua teatud ideaalpilt, mis võimaldaks kritiseerida olukorda Prantsuse kuningriigis ning suunata oma lugejaid meelt parandama. Siinkohal eirneb minu uurimuse vaatenurk oluliselt Werner Paravicini omast, kes on samuti viidanud Mézières'i kriitilisele suhtumisele lääne aadlike ning eriti Preisimaal reisijate suhtes, ent vaadelnud seejuures Saksa ordu kajastust kui representatsiooni, milles kandub edasi isikliku kogemuse ja ordupropaganda tulemusena välja kujunenud mulje tegelikkusest.⁶⁰ Selline käsitus Mézières'i kirjanduslikust loomingust on aga liialt lihtsustav ega võta arvesse autori kõiki kommunikatiivseid taotlusi. Viimaseid on paslik uurida kõnetegude mõiste abil.

Kui Saksa ordu rüütleid on kujutatud Bernard de Clairvaux' ideedest inspireeritud sõdalasmunkadena, kes elavad lihtsat ja kuulekat elu püha sõja teenistuses, siis selle vastandina võib tuua õukonnakirjandusest lähtuva traditsiooni, milles annavad tooni pigem maised väärtused, nagu au, vaprus ja maine armastus. Teose kolmandas raamatus hoiatab Tõde kuningat ebasobiva kirjanduse eest:

Sa pead järgima vaprate ja heade eeskuju ning põgenema vastupidise eest. Ning seetõttu on vajalik [...], et sa hoiduksid liigest apokrüüfseks nimetatavate raamatute nautimisest ning eriti raamatutest ja romaanidest, mis on täis väljamõeldisi [*bourdes*] ning mis meelitavad lugejaid sageli võimatusse, hullusesse, edevusse ja pattu, nagu näiteks Lancelot' väljamõeldiste raamat ja sellesarnased, nagu „Paabulinna vannete“ väljamõeldised, mille pani kunagi kokku üks kerglane seltsiline, šansoonide ja *virelai*'de autor [*dicteur*] Arrasi linnast. Ja ehkki need lood ja väljamõeldised innustavad lugejaid vaprale rüütlikäitumisele, siis sellegipoolest meelitavad nad, mis palju hullem, harrastama kurtuaasset armastust [*a amer par amours*], mida pole aga võimalik teha ilma suure patuta, mis liigitub iha alla.⁶¹

58 P. de Mézières. La Chevalerie de la Passion de Jhesu Crist. Bibliothèque de l'Arsenal, ms. fr. 2251, f. 31r: „Ils sont aucuns chevaliers [...] qui pour acquerre voullance et prouesse mondaine vestus par dehors d'un manteau de devocion [...] legierement emprendant les voyages, c'est assavoir en Prusse ou en Grenate, en Barbarie, en Turquie, en Honguerie, en Servie ou en la double Ablaquie.“

59 P. de Mézières. *Songe du viel*, 244, 246.

60 W. Paravicini. *Adlig leben*, 73–76.

61 Samas, 948: „Tu dois ensivir les euvres des vaillans et des bons et fuir le contraire. Et pour ce est il expedient, biau filz, pour ton bon gouvernement, que tu te doies garder de toy trop

Kaasaegse ilmaliku kirjanduse asemel soovitab Mézières lugeda pühakirja ning tõeseid ja autoriteetseid lugusid (*histoires authentiques*).⁶² Rüütliromaanid, nagu üleloomulikest troopidest kubisev Jean de Longuyoni „Paabulinnu vanded“, on seevastu apokrüüfsed ning neil puudub autoriteet. Kaasaegsete kirjandustekstide moraalne hukkamõist on teatud mõttes tingitud nende retoorilisest iseloomust: lisaks meeelahutamisele sisendavat rüütliromaanid lugejaisse ka ebasobivaid väärtushinnanguid ja käitumismustreid.

Eelnevat arvesse võttes on huvitav tõdeda, et erinevalt ülejäänud „Vana palveränduri unenäost“ mängib Läänemere idakalda kujutamisel olulist rolli au mõiste. Leedu ülikuid on kirjeldatud kui auväärt ja ustavaid rüütleid, Marienburgis võetakse Tõde ja tema kaaslased auväärset vastu ning ordurüütlike egalitaarne omandipoliitika tegevat neile suurt au. Chollet väidab sellega seoses õigustatult, et auga seotud mõistevälja rakendamise leedulastele ja ordurüütlikele võimaldab Mézières'il kritiseerida lääne aadlikke, kel sellised omadused puuduvad.⁶³ Saksa ordu kirjelduses leidub teisigi rüütlikultuuri termineid. Näiteks on ordurüütlike puhul rõhutatud vaprust: „Preisimaa vaprad ristisõdijad“, „vaprad rüütlid“, „Jumala vapper sõjavägi“. Sõdalasmunkadest koosnev ordu hiilgab niisiis ühtaegu oma pühaduse („Preisimaa püha ordu“) ja rüütlike vooruste poolest. Vahest kõnekaima näite leiab aga Preisimaa teksti lõpust: Kasinus ja Kuulekus olla orduvendade südamedaamid. Termin *amie par amours* kuulub rüütliromaanide leksikasse ning seondub otseselt selle maise armastusega (*aimer par amours*), mille Mézières hukka mõistab. Niisiis, kui eksiteel aadlikud ammutavad inspiratsiooni Lancelot' armuseiklustest, siis jumalakartlikud ordurüütlikud teenivad südamedaami asemel kaht orduisse astudes antud vandeist: kuulekus ja kasinus. Kolmandat vannet, vaesust, tõlgendab Mézières kui lihtsuse kultiveerimist ning eraomandi puudumist materiaalselt jõukas ordu. Siin paigutub Mézières'i kõnetegu mõistagi laiemasse konteksti: piisab, kui mõelda kas või Neitsi Maarja kujutamisele südamedaamina Saksa ordu ideoloogias, aga ka daam Vaesuse tegelaskujule frantsiskaani traditsioonis.⁶⁴

deliter es livres qui sont appelé apocrifés, et par especial des livres et des romans qui sont remplis de bourdes et qui atraient le lisant souvent a impossibilité, a folie, vanité et pechié, si come le livre des bourdes de Lancelot et semblables, comme les bourdes des Veus du Paan qui nagueres furent composees par un legier compaignon, dicteur de chansons et de virelais, qui estoit de la ville d'Araines. Et combien que lesdictes estoyres et bourdes atraient les lisans a vaillance de chevalerie, toutefois elles atraient, que pis est, a amer par amours, qui mal se peut fere sans grant pechié qui atraient au pechié de luxure.“

62 Termin, mis seostub teksti või inimese autoriteediga. Vt M. D. Chenu. Auctor, Actor, Autor. – Archivium latininitatis medii aevi, 1927, 3, 81–86.

63 L. Chollet. Les sarrasins. 422–425. „Vana palveränduri unenäo“ teises raamatus kritiseeritakse prantsuse aadlit pikalt.

64 M. Dygo. The Political Role of the Cult of the Virgin Mary in Teutonic Prussia in the

SAKSA ORDU JA PASSIOONI ORDU

Siinkohal tasub taas rõhutada, et Mézières ei harrasta etnograafilist kirjeldust, vaid lahkab maailma vastavalt oma arusaamale ning üritab tegelikkust ümber kujundada. Niisiis pole 14. sajandi aadli jaotumine kahte vastanduvasse leeri sotsiaalajalooline fakt, vaid iseloomustab pilti, mille Mézières oma aja rüütlikultuurist loob ning milles publik end tema arvates ära võiks tunda. Mézières'i konstrueeritud binaarset vastandust selgitab tema tugevalt Püha Augustinusest mõjutatud ilmavaade,⁶⁵ milles vastanduvad ühelt poolt siinsele maailmale pühendunud ja teiselt poolt igavesele elule orienteeritud kogukond. Kirikuisa kuulus inimeste ja Jumala linna eristus iseloomustab hästi ka Mézières'i teostes kajastuvat rüütlielu kahe pooluse temaatikat: maisest aust ja naudingutest huvituvad rüütliid vastanduvad vooruslikku elu elavatele pühadele sõdalastele. Kui Jumala linn oli keskajal enim levinud tõlgenduse järgi katoliiklik kirik ise,⁶⁶ siis Mézières kasutab seda mõistet ühest küljest originaalilähedasemalt, sest nagu Augustinuselgi on tema jaoks kirikusse kuulumine Jumala linna kodanikuks saamise vajalik, kuid mitte piisav eeltingimus.⁶⁷ Teisest küljest kasutab ta Augustinuse mõistet aga täiesti originaalselt, kuivõrd kutsub oma planeeritavat rüütliordut liikuvaks Jumala linnaks (*cit  de Dieu portative*), omistades sellele niisiis võitleva kiriku rolli.⁶⁸ Mézières'i rüütliordu kätte on usaldatud kristlaskonna tulevik nii selles

Fourteenth and Fifteenth Centuries. – Journal of Medieval History, 1989, 15, 63–80; K. B. Wolf. The Poverty of Riches: St. Francis of Assisi Reconsidered. Oxford University Press, Oxford, 2003, 30–38.

- 65 Tagasimineks Augustinuse ja kirikuisade juurde laiemalt on 14. sajandi teise poole Euroopa intellektuaalse kultuuri üks olulisemaid tunnuseid. Augustinuse tsitaadid muutuvad arvukamaks ja varieeruvamaks, samuti areneb välja filoloogiliselt tundlik lähenemine: vanade antoloogiate asemel loetakse rohkem algtekste, aga kasutatakse ka uusi, igale kirikuisale eraldi pühendatud süstemaatilisi florileegiume. Mézi eres omas Augustinuse psalmide kommentaaride käsikirja, lisaks on Augustinus  lekaalulvalt tema enim tsiteeritud autor. Vt nt M. W. F. Stone. Augustine and Medieval Philosophy. – The Cambridge Companion to Augustine. Ed. by W. Stump, N. Kretzmann. Cambridge University Press, Cambridge, 2001, 253–266; E. Anheim. Cl ment VI au travail: lire,  crire et pr cher au XIVe siècle. Publications de la Sorbonne, Paris, 2014, 144–149; E. L. Saak. Creating Augustine: Interpreting Augustine and Augustinianism in the Later Middle Ages. Oxford University Press, Oxford, 2012; E. L. Saak. Augustine and Augustinianisms in the Fourteenth Century: The Cases of Petrarch and Robert de Bardis. – Agostino, agostiniani e agostinismi nel trecento italiano. A cura di J. Bartuschat, E. Brilli, D. Carron. Longo Editore, Ravenna, 2018, 127–150.
- 66 F. Tournier. Les „deux cités“ dans la littérature chrétienne. –  tudes publiées par des pères de la Compagnie de Jésus, 1910, 4, 644–665; Y.-M. Congar.  glise et Cité de Dieu chez quelques auteurs cisterciens   l'époque des croisades. – Mélanges offerts    tienne Gilson. Sous la dir. de C. Edie. J. Vrin, Paris, 1959, 173–202.
- 67 Vt P. de Mézi eres. Songe du viel, II. Inimesed on jaotatud kahte rühma, p astetud ja hukkamõistetud, ent siinilmas pole võimalik neil vahet teha ega kindlalt teada, kumba rühma keegi kuulub. Vt R. W. Dyson. St. Augustine of Hippo: The Christian Transformation of Political Philosophy. Continuum, London, 2005; P. Weithman. Augustine's Political Philosophy. – The Cambridge Companion to Augustine, 234–252.
- 68 P. de Mézi eres. Une  pistle lamentable, 151–157.

ilmas kui ka järgmises, kuna Mézières'i ristosõjautoopia hõlmab ka tugevat eshatoloogilist mõõdet: maise Jeruusalemma vallutamine viib taevase Jeruusalemma saabumiseni.⁶⁹

Just Mézières'i ajalookäsitluse kontekstis ilmneb üks oluline paralleel Saksa ordu ning tema kavandatud Passiooni ordu vahel. Saksa ordu on ainuke „Vana palveränduri unenäo“ esimeses osas kirjeldatud kogukond, mille puhul ei kehti vastandus kuldse mineviku ja allakäinud oleviku vahel. Isegi Veneetsia, mida Mézières samuti pigem positiivselt käsitleb, olla osa oma kunagisest hiilgusest minetanud.⁷⁰ „Vana palveränduri unenägu“ läbiva dekadentsinarratiivi taga on ajalookäsitlus, milles maailma käekäik sõltub otseselt inimeste suhtest Jumalaga.⁷¹ 14. sajandi mitmesugused hädad, mida Mézières oma teostes detailselt kirjeldab, näitavad kristlaskonna kaugenemist Loojast. Tema maailmapildil on aga ka optimistlik pool, kuna meelt parandades jõuaks kristlik kogukond parema tulevikuni nii siin- kui teisepoolsuses. Sel optimistlikul inimagentsuse käsitlusel tugineb ka Mézières'i ristosõjaprojekt: Jumala hea tahe, millest selle õnnestumine sõltub, on lõppeks kristlaste endi kättes. Passiooni ordu toimib seejuures ajaloo moraalse avangardina, mille abil on võimalik soovitud tulevikuni kiiremini jõuda:

Kombed, see tähendab kristlaste elu, korratu või hästi korrastatud, viivitab või edendab ihaldatud aja saabumist, [...] seega on vajalik, et Jumala headuse läbi kõikjal katoliiklikust kristlaskonnast pandaks kokku ja reguleeritaks rangelt ära üks väike Jumala rüütliordu, et tuua ettepoole püha vallutuse aega ning alustada taas pühalt ja vapralt Jumala lahingut.⁷²

Meenutagem, et Mézières'i käsitletud kogukondadest on Saksa ordu ainuke, mis kulgeb maailma ajaloo seisukohast õiges suunas: preislased pole veel täielikult ristiusustatud, kuid ka see on kõigest aja küsimus. Saksa ordu viib niisiis juba väiksemal skaalal täide Passiooni ordule omistatud ülesannet juhtida kristlaskonda parema tuleviku suunas.

Paralleel kahe ordu vahel saab veel ilmsemaks, kui analüüsida väljatoodud tekstikohtades korduvalt esinevat jumaliku valguse kujundit. Tõe sõnul kiirgavad Preisimaa kuld- ja hõberahad valgust, mis pärineb ühest

69 P. Buc. L'Épître lamentable au regard de l'exégèse et de la tradition des croisades. – Philippe de Mézières et l'Europe, 205–220.

70 P. de Mézières. *Songe du viel*, 240–241.

71 Sellest pikemalt vt: K. P. Valk. Philippe de Mézières. – *Bloomsbury History: Theory and Method*. Bloomsbury, London, 2021. doi: 10.5040/9781350970830.035.

72 A. H. Hamdy. Philippe de Mézières and the Order of the Passion: Transcription of the Ashmole ms. 813. – *University of Alexandria: Bulletin of the Faculty of Arts*, 1964, 5, 100: „Les meurs, c'est assavoir la vie des crestiens, desordenee ou bien regulee, retarde ou avance le tamps desire ... il est donques expedient que par la bonte de Dieu, de toute la crestiente catholique, une petite Chevalerie de Dieu soit eslevee et a la lettre bien regulee, pour avancer le tamps de la sainte conquete et recommencier saintement et vaillaument la bataille de Dieu.“

suurest, selgest ja sügavast valgusallikast, nimelt usust, mille tugevus on sõltuvalt ühiskonnagrupist erinev ja ilma milleta ei saaks ükski münt valgust kiirata.⁷³ Valgus seostatakse seejärel otsekohe ristiusu levitamisega: ordu mündist peegelduv valgus oli juba selle algusaegadel nii suur, et vaid kaheteist rüütli abil allutati Preisi- ja Liivimaa. Viimaks põhineb ka Tõe orduliikmetele peetud jutlus kujundil valguskiirest, mida ohustavad tolmukübemed. Väärib märkimist, et Saksa ordu on ainuke poliitiline kogukond „Vana palveränduri unenäos“, mille kirjeldamisel seda on kasutatud. Kui valguse kujund laieneb väiksemal määral ka Prantsuse kuningale, kellelt Mézières ootab suuri tegusid reformi ja ristisõja vallas, siis peamiselt seostub see ikkagi Tõe ja tema jumalike kaaslastega. Valguse metafoor on aga läbivalt kasutusel Passiooni ordu prantsuskeelses põhi- kirjas: „meie Jeesuse Kristuse kannatuse püha rüütliordu saab loodud ning valguse kätte tõstetud“,⁷⁴ „vallutades Püha Maa ja valgustades uue valgusega püha maist Jeruusalemma ning mitte ainult ida piirkondi, vaid ka lõunat, põhja ja tervet läant“,⁷⁵ „nimetatud skismaatikud, valgustatud sedavõrd paljude vooruste poolt, pöörduvad Jumalas“,⁷⁶ „kõigis oma tegudes uut valgust andmas“,⁷⁷ „oleks äärmiselt vajalik, et see ordu praegusel ajal valguseks kõigile rahvastele saaks vagalt üles tõstetud“. ⁷⁸ Võib niisiis öelda, et kui Mézières'i jumalikud naispersonifikatsioonid on ise valguse allikad, siis valitud inimesed ja kogukonnad on võimelised seda valgust maailmas peegeldama ning levitama.

Sellest kõigest lähtuvalt tuleb lisaks lääne aadli kriitikale näha Mézières'i Saksa ordu ülistuse taga veel üht sellega osaliselt seonduvat kõnetegu. Ta ei võitle ainult Läänemere idaalade üldlevinud rüütelliku tõlgenduse vastu, vaid paigutab ka kujuteldavale maakaardile elava näite omaenda plaanide teostatavusest. Ajaloolise Saksa ordu taga on niisiis virtuaalne Passiooni ordu ning esimese kirjeldus peaks innustama teist toetama. Potentsiaalsetel kaasteelistel pole midagi karta: täiuslike elukommetega ja pühale sõjale pühendunud kristlik koloonia on Läänemere idakaldal juba olemas ning ei jää üle muud, kui korrata seda projekti Pühäl Maal ja viia ristiusk kõigile rahvastele.⁷⁹

73 Samas, 213.

74 Samas, 46: „nostre sainte Chevalerie de la Passion Jhesu Crist sera produite et eslevee en lumiere“.

75 Samas, 47: „en conquestant la Terre Sainte merveulleusement d'une nouvelle lumiere enluminera la sainte cité de Jherusalem militant et les regions non tant seulement d'orient mais d'austre, ou midi, de septentrion et de toute occident“.

76 Samas, 60: „lesdis scismatiques de tant de vertus enluminés, en Dieu se convertiront“.

77 Samas, 67: „en toutes ses euvres nouvelle lumiere rendans“.

78 Samas, 76: „[Il est avis a aucuns devos crestiens] qu'il soit expedient et chose tresnecessaire que ladite Chevalerie ou tamps present, en lumiere de toute gent, soit devotement eslevee.“

79 Termini „koloonia“ kasutamine on siinkohal igati asjakohane. Igatsus ühiskonna moraalse reformi järele ning soov luua uus, puhas ja mittekristlastest rahvastele eeskujuks olev ühiskond Lääne-Euroopast eemal ühendavad Mézières'i ristisõjakirjutisi ning seega ka

Saksa ordu alade kajastus Philippe de Mézières'i „Vana palveränduri unenäos“ on niisiis mitmetahuline kõnetegu, mille mõistmiseks on vajalik vaadelda Mézières'i loomingut tervikuna, võttes arvesse selle ühiskondlikku, kultuurilist ja intellektuaalset konteksti. Varasemad uurijad on üritanud Mézières'i silmatorkavalt positiivset suhtumist orduusse seletada peamiselt ajalooliselt, aga viimasel ajal ka seoses tema ülejäänud ideedega. Viimane lähenemine on kahtlemata olnud viljakam, kuid seejuures on kipunud piirnema ühiskondliku kriitika aspektiga, jättes paradoksaalsel kombel tähelepanuta otsese seose Mézières'i ristosõjaideedega. Nagu nägime, konstrueerib Mézières oma peateoses idealiseeritud pildi Saksa ordust, mis peegeldab mitmes olulises mõttes tema enda kavandatud ideaalset ühiskonda. Ordurüütleid on kujutatud eeskujudena moraalselt reformi vajavale aadlile, kuid nad täidavad Mézières'i kavandatava rüütliorduga sarnast rolli ka maailma allutamisel ristiusule, kiirendades niisiis kristliku kogukonna rännakut ajaloo lõpu poole.

Tänuavaldus

Artikli valmimist on toetanud Eesti Teadusagentuuri grant PRG1276.

THE DEPICTION OF THE TEUTONIC ORDER IN PHILIPPE DE MÉZIÈRES' OLD PILGRIM'S DREAM

Karl Peeter Valk

Philippe de Mézières (1327–1405) was a prolific author and crusade propagandist who wrote, among other things, about the eastern Baltic region and the Teutonic Order. His most extensive work, the *Old Pilgrim's Dream* (*Songe du viel pelerin*) contains an allegorical travel narrative taking readers through the political centres of the known world,

tema Saksa ordu ülistust mitme varauusaegse utoopiaga. Ideoloogilisest ühisosast annab tunnistust fakt, et Matteuse evangeeliumist pärit „maailma valguse“ kujund on kasutusel ka varauusajal Ameerikasse rännanud puritaanide kirjutistes: rajatavast kolooniast peab saama otsekui linn mäe peal, mis on eeskujuks kogu maailmale (vt Mt 5:14–16). Vt J. A. Winthrop. Model of Christian Charity. – Winthrop Papers Digital Edition, Vol. 2. Massachusetts Historical Society, Boston, 2021, 282. Ühisosale Mézières'i ja Winthropi vahel on tähelepanu juhtinud C. P. Collette: Waging Spiritual War: Philippe de Mézières, The Order of the Passion and the Power of Performance. – War and Peace: Critical Issues in European Societies and Literature, 800–1800. Ed. by A. Classen, N. Margolis. De Gruyter, Berlin, 2011, 377–394. Mézières'i seosed varauusaegse kolonialismiga vääriavad edasist uurimist.

including the Baltic Sea area. The remarkably laudatory and optimistic depiction of the Teutonic Order stands out in a work otherwise highly critical of almost all European political formations of the time. The knights are presented as monk-soldiers living a life of obedience, chastity and communal ownership of wealth. Historians have thus far provided two kinds of explanation for this. For some, Mézières was influenced by the highly efficacious propaganda machine put in place by the Teutonic Order at the height of its political and cultural power. Others have pointed to Mézières' own agency in constructing an ideal image of the Order, considering it an implicit indictment of the phenomenon of the *Preussenreisen* – the seasonal campaigns fought by Western knights against Lithuanians – as well as of the customs of Western nobility more generally. This article aims to buttress the second approach by providing additional explanations and framing the issue in theoretical terms borrowed from the Cambridge school of intellectual history.

In describing the eastern Baltic region, Mézières relied both on first-hand experience and on a series of written texts, constructing an account that both enhances his own authority as witness and performs a number of speech acts that need to be interpreted in the context of his work. Firstly, the author employs various notions taken from chivalric culture to describe the life of Lithuanian pagans and especially the Teutonic order. Taken together with his overall distaste for chivalry and courtly love, this amounts to an inversion of chivalric tropes in favour of a fundamentally religious conception of knighthood in service of the crusade. Secondly, the Teutonic Order is in many ways presented as a precursor to the military order Mézières himself wishes to create. On the one hand, the optimistic outlook on the future of the Order's activities fits with Mézières' belief that a military order of utmost moral standing can serve as a vanguard of Christian society, leading it into a blissful future. On the other hand, by depicting an existing chivalric order in highly idealised terms, Mézières brings to light a living example of the feasibility of his own plans.